وزارت علوم، تحقیقات و فنّاوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

پایان نامه برای اخذ درجه
کارشناسی ارشد
رشته تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان پژوهش:

اوضاع اجتماعی ری از برآمدن سلجوقیان تا هجوم مغول

استاد راهنما :
جناب آقای دکتر شهرام یوسفی فر

استاد مشاور:
سرکار خانم دکتر پروین ترکمنی آذر

نگارش :
سید محمد حسین محمدی

تاریخ دفاع :
بهمن ۱۳۸۶

چکیده

تحقیق حاضر به بررسی اوضاع اجتماعي شهر ري در دوره سلجوقي و خوارزمشاهي اختصاص دارد . در این دوره وضعیت اجتماعي شهر ري تحت تاثیر شرایط فکري - فرهنگي حاکم بر جامعه اسلامي نظام مي یابد . قدرت یابي اشاعره که به انحطاط مکتب اعتزال انجامید ، به نتایجي چون رکود عقل گرایي و افول مجالس علمي و فلسفي منتهي شد و موجي از قشري گرایي و تعصبات ديني در ري پدیدار گشت . در نتیجه ی این گونه تحولات، دگرگونی هایی در فضاي اجتماعی و کالبدي شهر بوجود آمد . از جمله در جریان ساماندهی مجدد فضاهاي عمومي شهر ،اولویت اعتقادي نقش تعیین کننده ای یافت و فضای کالبدی شهر بر این اساس از هم تفکیک گردید . این امر به گسترش شکاف بین جبهه های متخاصم مذهبی انجامید و وضعیت اجتماعی ری را به سوی برپایي شهر - جنگ ها سوق داد . تداوم این شرایط شهر ري را به سوی بحران اجتماعي مستمری هدایت ساخت که حیات شهري را در آن به شدت تهدید می نمود : کاهش امنیت اجتماعی در شهر به علت وجود مجادلات ومنازعات گسترده و مهاجرت گروه هایی از ساکنان ري به دیگر شهرها ، از دست رفتن توان اجتماعي و اقتصادي شهر و رکود مناسبات اجتماعي را در پی داشت . مداخله حکومت هاي سلجوقي و خوارزمشاهي در دسته بندي هاي عقیدتي، نه تنها از بروز هرگونه سازش وهمدلي در نزد گروه های متخاصم ري ، به ویژه به هنگام وقوع تهاجمات خارجي که کل حیات شهر را با خطر مواجه مي نمود ، جلوگیري مي کرد ،بلکه به تشدید این گونه منازعات انجامیده و گروه های متخاصم

را به تقابل بیشتر می کشاند . در این رساله وضعیت اجتماعی شهر ری در دوره سلجوقی **و** خوارزمشاهی از منظر جغرافیای تاریخی شهری،گروه های شهری ،**ساختار** شهری ، بافت مذهبی ، ساختار اقتصادی و شیوه معیشت مردمان مورد بررسی قرار می گیرد.

واژگان کلیدي : ساختار شهري - **منازعات اجتماعي** - وضعیت اجتماعي - سلجوقیان - **ري** - خوارزمشاهیان .

" فهرست مطالب "

پیشگفتار ۱

مقدمه ۴

مسائل نظري تحقيق ۸

۱. بيان موضوع تحقيق ۸

۲. سوالات تحقيق ۹

۳. فرضيه هاي تحقيق ۱۰

۴. اهداف تحقيق ۱۱

۵. ضرورت تحقيق ۱۲

۶. قلمرو موضوعي تحقيق ۱۲

۷. قلمرو زماني تحقيق ۱۲

۸. قلمرو مكاني تحقيق ۱۲

۹. سوابق و پيشينه تحقيق ۱۳

۱۰. روش تحقيق ۱۷

۱۱. مشكلات و دشواريهاي تحقيق ۱۷

۱۲. تعريف مفاهيم ۱۹

بررسي و نقد منابع ۲۰

فصل اول: جغرافياي شهر ري ۳۰

الف - جغرافياي كنوني ري ۳۱

ب- جغرافياي تاريخي ري ۳۳

۱- نام ري ۳۳
۱-۱. پيشينه و كاربرد نام ری و اسامي متعدد آن ... ۳۳
۱-۲.وجه تسميه ري ۳۵
۱-۳ .القاب ري ۳۶
۲- جايگاه شهرري در تقسيمات كشوري..... ۳۷
۳- ويژگيهاي جغرافياي طبيعي ري در سده های ميانه ۳۹
۳- ۱ . منابع آب..... ۳۹
۳-۲ . خصوصيات جوي (آب و هوا) ۴۱
۳-۳. معادن و كاني ها..... ۴۲
۴- پيشينه تاريخي شهرري ۴۳
۴-۱.دوران پيش از تاريخ و اساطيری..... ۴۳
۴-۲.دوران هخامنشي و سلوكي..... ۴۴
۴-۳.دوران اشكاني..... ۴۵
۴-۴.دوران ساساني..... ۴۶
۴-۵.فتح ري توسط اعراب ۴۷
۴-۶.ری در دوره اموي..... ۴۸
۴-۷. ری در دوره عباسي..... ۴۹
۴-۸.دوران آل بويه تا برآمدن سلجوقيان..... ۵۴

فصل دوم: ويژگي كالبدي و ريخت شناسي شهر ري ۶۱
الف- ري نمونه اي از بافت شهر ايراني -ساساني ؛ شهر سه بخشي ۶۳
ب- تداوم الگوي كالبدي شهر ري پيش از اسلام در قرون نخستين اسلامي ؛ دوران تداوم و تحول

در بافت شهري ۶۶
ج-ساختار کالبدی شهر ري در دوران سلجوقي و خوارزمشاهي؛دوره تثبيت نهايي ريخت شهر ۶۸
۱. محله هاي مسکوني..... ۷۰
۲. مراکز ديني و اعتقادي..... ۷۹
۲-۱. مساجد..... ۷۹
۲-۲. خانقاهها ۸۱
۳.. مراکز علمي و آموزشي ۸۲
فصل سوم : وضعيت اجتماعي شهر ري ۸۸
الف- وضعيت جامعه ايران در عصر سلجوقي و خوارزمشاهي ۸۹
ب- ساخت اجتماعي شهر ري ۹۹
۱.تاثير گذاری گروه بندی های مذهبی بر مناسبات اجتماعی ۹۹
۱-۱ گروه هاي اهل سنت..... ۱۰۰
۱-۲ گروه هاي شيعي..... ۱۰۲
- . شيعه اماميه..... ۱۰۲
- . اسماعيليان..... ۱۰۷
- . زيديان..... ۱۱۰
۲ - عياران.....

۱۱۱
۳- پیشه وران.....
۱۱۵
۳-۱.جایگاه پیشه و کار در جامعه .....
۱۱۵
۳-۲.پیشه وران و اسماعیلیان.....
۱۱۸
۴ – جمعیت و شعائر اجتماعي اهالي ري .....
۱۱۹
۴-۱. جمعیت ؛ عوامل موثر بر تغییرات جمعیتي.....
۱۱۹
۴-۲. ویژگیهاي اخلاقی **و شعائر** اجتماعي ساکنان ري ....
۱۲۲

فصل چهارم: **بررسي وضعیت اقتصاد شهري ري** .....
۱۲۴
الف- باغداری **و زراعت** ۱۲۶
۱- **محصولات باغي**.....
۱۲۶
۲ – **محصولات زراعي** .....
۱۲۸
ب- حرف ،پیشه ها و تولیدات پیشه وري.....
۱۳۰
۱- **سفالگري**.....

۱۳۰
۲- نساجي و بافندگي..... ۱۳۲
۳- سایر محصولات..... ۱۳۴
ج- وضعیت تجاری ؛راه هاي تجاري..... ۱۳۴
۱-وضعیت تجاری..... ۱۳۴
۲- راه هاي تجاري..... ۱۳۷
د- بازار..... ۱۴۱
ه- خراج ، نقود و توزین..... ۱۴۵
حاصل سخن..... ۱۴۹
فهرست منابع و مآخذ..... ۱۵۴
ضمائم..... ۱۶۸

پيشگفتار

اگر چه كاوش هاي باستان شناسي از وجود تمدني حدودا هفت هزار ساله در ري حكايت دارد اما آنچه به لحاظ تاريخي مشخص است اين است كه شهر ري از دوره مادها به مانند شهري بزرگ كه پايگاه مذهبي نيز به حساب مي آمده ، بشمار مي رفته است. در واقع عامل مذهب از ادوار باستان در حيات تاريخي شهر ري نقش بسزا و تاثير گذاري بويژه در تحولات سياسي ، اجتماعي و اقتصادي آن ايفا كرده است.از جمله در دوره مورد بحث برپايي مناقشات اعتقادي منجر به بر هم خوردن تعادل اجتماعي و نهايتا انحطاط مناسبات شهري در ري مي شود كه در همين راستا قابل بررسي است.

در اين تحقيق بررسي و مطالعه وضعيت اجتماعي شهر ري ، به عنوان رويكردي كارآمد براي فهم زمينه هاي تحولات اجتماعي، فرهنگي و سياسي جامعه شهري ايران در دوره پيش از مغول در نظر گرفته شده است . موقعيت اجتماعي شهر ري در دوره پيش از حمله مغول محورهاي قابل مطالعه فراواني از منظر مطالعات مربوط به تغييرات اجتماعي در اختيار قرار مي دهدكه از آن ميان فراهم آمدن تبيين وضعيت جامعه شهري ايران در اين دوره بر اساس نتايج حاصل از بررسي نمونه وار به شهر ري ، تشريح وتحليل مسائل مربوط به گروه هاي اجتماعي شهر ، تاثير تحولات فرهنگي در تغييرات اجتماعي و پيامدهاي سازگارانه يا ستيزگرايانه آن، الگوهاي كاهش يا افزايش ستيزهاي اجتماعي ، پديده شهر - جنگ ، مباحث مربوط به فهم و تحليل مناسبات شهر نشيني و ساختار اجتماعي مسلط بر شهر كه از طريق اتخاذ رويكرد تحليل شكل شهر و بررسي كالبدي آن بدست

مي آيد. بررسي ويژگي ها و وضعيت مناسبات تجاري ، توليد پيشه وري و بسياري محورهاي ديگر ،كه در اين راستا قابل طرح و بررسي مي باشند .

نگارنده هرگز بر اين باور نيست كه اين اثر تأليف و محصول دسترنج خودش مي باشد . بلكه مباحث علمي تدوين يافته در اين اثر در پرتو عنايت الهي و حمايت و ياري اساتيد بزرگوار شكل گرفته است و نقصان و كمبودهاي آن به علت ضعف دانش و آگاهي علمي مولف مي باشد . لذا از اساتيد بزرگوار و نكته بين استدعا دارد با تذكر اين موارد بر نگارنده منت گذارند تا بدين وسيله بهره اي از علوم سرشار ايشان حاصل گردد.

در اينجا لازم مي دانم به پاس مراتب حق شناسي از زحمات بي دريغ تمام اساتيدي كه از ابتداي راه ياري و مساعدت علمي ايشان راه گشاي اين رساله بود تشكر و قدرداني نمايم . از جناب آقاي دكتر شهرام يوسفي فر كه در تمام مراحل كار زحمت راهنمايي اينجانب را بر عهده داشتند و با دقت نظر و حوصله فراوان بسياري از نواقص كار را برطرف نمودند كمال تشكر و سپاسگزاري را دارم . از سركارخانم دكتر پروين تركمني آذر كه زحمت مشاوره اين رساله را بر عهده داشتند و هر بار با راهنمائيهاي خود گره از مشكلات اينجانب گشوده و در روند بهبود كار از هيچگونه ياري و حمايتي دريغ نداشته اند نيز بسيار سپاسگزارم. و از درگاه احديت سلامتي و توفيق روزافزون اين اساتيد دلسوز را خواستارم. از تمام اساتيد و بزرگواران ديگر كه در اين مقطع افتخار شاگردي آنها را يافته ام و به انحاي مختلف از اطلاعات علمي ايشان بهره برده ام ، به ويژه از دانشمند گرانمايه جناب آقاي دكتر ناصر تكميل همايون كه زحمت داوري اين رساله را نيز بر عهده دارند صميمانه تشكر و قدرداني مي نمايم. از خانواده

عزيزم كه زمينه مناسبي براي ادامه تحصيل بنده را فراهم آوردند و در تمامي مراحل تدوين اين رساله مساعدت هاي ايشان را در كنار خود داشتم نهايت سپاسگزاري را دارم .از خواهر و برادران گراميم بويژه از جناب آقاي محمد باقر محمدي و محمد صادق محمدي بخاطر همراهي هايشان در تمام ايام تحصيل كمال تشكر را دارم .همچنين از زحمات كليه دوستانم كه به نحوي از همراهي و ياريشان برخوردار گرديدم قدرداني مي نمايم ؛ از آقايان شريف محسني ، مجتبي زنديه ، حسن نمازي ، علي يعقوبي ، مهدي مقدم نوين ، مجيد مصلحي و خانم صابره آزاده سپاسگزاري مي نمايم. همچنين از مسئولان و كارمندان كتابخانه تخصصي تاريخ اسلام و ايران قم كه با امكانات كافي و برخورد مناسب نهايت همكاري را با اينجانب معمول داشتند نيز تقدير و تشكر مي نمايم.

مقدمه

شهر باستاني ري به عنوان نمادي از زندگي اجتماعي - فرهنگي ايران، تا پيش از ورود مغولان به شمار مي رود. موقعيت شكوفاي اقتصادي و اجتماعي شهر ري در دوران اسلامي سبب گرديده بود ، از آن با عنوان "عروس شهرها" و "ام البلاد" ياد كنند. شهر ري در قرن چهارم هجري به پايتختي حكومت هاي زياري و بويهي رسيد و در اثر آن به يكي از مهمترين و آبادترين شهر هاي جهان اسلام مبدل گشت . ري نقش پايتختي خود را در ادواري از حكومت سلجوقي حفظ نمود. بعدها هنگامي كه سلجوقيان اصفهان را به پايتختي برگزيدند، ري همچنان از اهميت والايي برخوردار بود . قرار گرفتن بر سر راه هاي بزرگ و پرتردد عمومي (اعم از راههاي اقتصادي ، مذهبي ، نظامي و ...) از جمله راه تجاري ابريشم، رشد يافتگي مناسبات اقتصادي و نظام توليد كالايي ، وجود مراكز علمي - آموزشي بسيار و حضور علما و بزرگان برجسته ، وجود زير ساخت هاي مناسب شهر ي و ساير موارد اينچنيني اين شهر را به يكي از مراكز عمده اجتماعي ، فرهنگي و اقتصادي ايران تبديل كرده بود . پس از مرگ ملكشاه كه قلمرو سلجوقيان به دو منطقه شرق (خراسان بزرگ) و غرب تقسيم گرديد، شهر ري يكي از نقاط مهم سوق الجيشي محسوب مي شد، كه تسلط بر آن براي سلطان سنجر يا سلاطين سلجوقي غرب ايران به منزله امتيازي در پي گيري برنامه هاي نظامي و كسب وجاهت سياسي به شمار مي آمد. در اين ايام در سراسر ايران يک رشته درگيري ها و

منازعات خونين بين شاهزادگان ، امراء و اتابكان سلجوقي در جريان بودكه تا انتهاي قرن ششم ادامه يافت. وقوع جنگ هاي فرسايشي داخلي آشفتگي هاي شديدي در سراسر ايران ايجاد كرد زيرا كه بار مالي اين جنگ ها بر عهده مردم شهر هاي مختلف و از جمله ري بود . تحميل نظام مالياتي ستمگرانه حكومت سلجوقي و گسترش نهاد اقطاع داري سبب فقر و افلاس توده هاي عظيمي از اهالي شهرها و روستاهاي ايران گرديد . اين اوضاع در تشديد جبهه گيري ها و بالا گرفتن نفرت ايرانيان از حاكمان ترک سلجوقي موثر واقع شد . از جمله نتايج اين وضعيت دگرگوني در شرايط اجتماعي وبروز بحران هاي اجتماعي در شهرها بود كه از آن جمله فعال شدن ستيزه هاي اجتماعي براساس تعصبات گروهي و خصايص جمعيتي بود كه به وقوع در گيري هاي دائمي بين تركان و ساير گروه هاي جمعيتي شهرهاي ايران منجر مي شد. هم زمان فعال شدن تعصبات مذهبي ، به شكل بسيار جدي بر اوضاع پريشان اجتماعي افزود و منازعات اجتماعي را به حوزه مناسبات و باورهاي مذهبي كشاند . در اين ميان جامعه شهري ري بنا به ويژگي هائي كه از آن برخوردار بود يک جامعه نمونه وار براي بررسي اين چنيني در اختيار مي گذارد .

بر اساس اولويت داشتن مباحثات فكري و عقيدتي در شهر ري بسياري از مباحث اجتماعي مطروحه در اين رساله موازي با مناسبات اعتقادي و مذهبي به بررسي گذاشته شده است . اين امر به دليل فضاي حاكم بر مناسبات اجتماعي شهر ري در اين دوره تاريخي مي باشد. در اين دوران سراسر جهان اسلام شاهد رشد وگسترش گرايش هاي مختلف اعتقادي و ظهور تعصبات مذهبي بود . ستيزه هاي اجتماعي بر اساس اولويت مذهبي در بسياري از شهرهاي بزرگ ايران در اين دوران در جريان بوده

و روند وقايع تاريخي را تحت تاثير قرار مي داد .
اين وضعيت در مورد شهر ري در حد اعلي آن به منصه ظهور مي رسد و وجه غالب مناسبات اجتماعي شهر در اين دوران را تشكيل مي دهد.

تلاش محقق بر اين بوده است كه مباحث اين رساله را بر اساس داده ها و اطلاعات به دست آمده از منابع دست اول شكل دهد . اولويت عمده داده هاي اجتماعي ري از منابع متعدد و متنوع با نظر داشت به وضعيت اعتقادي ري و شرح گروه هاي مذهبي آن سمت و سو دارد .

اين رساله در چهار فصل به رشته تحرير در آمده و پاسخگوي سئوالاتي است كه در باب موضوع مطرح گرديده است .براين اساس فصل اول بستر و زمينه هاي ورود به بحث را فراهم مي آورد.تبيين شرايط جغرافيايي ، سياسي ، فرهنگي و اقتصادي ري از ابتدا تا قبل از دوره سلجوقيان زمينه لازم را جهت فهم شرايط اجتماعي ري در دوره مورد بحث مهيا مي نمايد . در فصل دوم با عنايت به شكل و ريخت شهر و نحوه چيدمان عناصر و اجزاء شهري ري در اين دوره به تبيين وضعيت اجتماعي شهر ري پرداخته مي شود . زيرا كه شكل شهر و نحوه استقرار عناصر تشكيل دهنده آن بر اساس وضعيت اجتماعي حاكم بر شهر ري سامان يافته بود .در اين فصل به چگونگي تاثيرگذاري مناسبات اجتماعي بر فضاي كالبدي شهر ري و همچنين تاثيرگذاري كالبدشهر بر مناسبات و روابط اجتماعي آن خواهيم پرداخت.در فصل سوم به تبيين وضعيت گروه هاي شهري ري اعم از گروه هاي مذهبي و غير آن، ويژگي هاي جمعيتي و آداب و شعائر اجتماعي اهالي ري پرداخته مي شود .نحوه مناسبات و مراودات گروه هاي شهري با يكديگر ، بررسي علل و زمينه هاي برپايي شهر -جنگ ها و انحطاط اقتصادي و اجتماعي شهر

در اثر تداوم این گونه مناسبات از دیگر مباحث پرداخته شده در این فصل است . نهایتا در فصل چهارم بررسي ارکان اقتصادي شهر ري و تولیدات مختلف آن ، وضعیت تجاري و دیگر اهمیت هاي اقتصادي ري مورد توجه قرار گرفته است . تشریح وضعیت اقتصادي ري و تاثیراتي که از شرایط اجتماعي حاکم بر شهر مي پذیرد از مسائل مهم این فصل به حساب مي آید . توجه به این نکته ضروري به نظر مي رسد که در واقع انحطاط حیات شهري در ري هنگامي به طور کامل اتفاق مي افتد که ري توان اقتصادي و اجتماعي خود را با هم از دست مي دهد .در مجموع و به طور خلاصه سعي گردید از سه جهت به موضوع پرداخته شود ؛

۱. بررسي و تبیین ویژگي هاي اجتماعي شهر ري و تاثیر گذاري آن بر سایر مناسبات اعم از فرهنگي ،اقتصادي ،سیاسي و شهر سازي و همچنین نحوه تاثیر پذیري شرایط اجتماعي ري از موارد مذکور.

۲ . تشریح و تبیین علل و زمینه هاي برقراري شرایط اجتماعي حاکم بر ري .

۳.. تشریح و تبیین آثار و نتایجي که وضعیت اجتماعي حاکم بر شهر به بار آورد.

محدوده زماني این رساله از اهمیت فوق العاده اي برخوردار است . در این دوره است که شهر بزرگ و پر جمعیت ري به اوج عظمت و اعتلاي خود مي رسد و به عنوان پایتخت سیاسي و فرهنگي جهان اسلام شناخته مي شود. جالب آنکه در فاصله اندکي بعد از این امر دچار انحطاط و زوال مي شود که این دگرگوني نیز در محدوده زماني این رساله رقم مي خورد . متاسفانه شهر ري با وجود پیشینه چند هزار ساله و سابقه فرهنگي گسترده اي که در عهد پیش از اسلام و دوره اسلامي از آن برخوردار بود به سرعت به فراموشي سپرده مي شود .

کاهش توجه حکام سیاسي و همچنین عدم توجه منابع تاریخي به این شهر بعد از هجوم مغولان به ایران موید این امر است. در عصر حاضر نیز ري به دلایل مختلف از جمله همجواري با تهران نتوانسته نقش مهمي در عرصه هاي مختلف ایفا نماید . توجه به میراث فرهنگي و اجتماعي ري و بررسي جایگاه و نقش این شهر در تحولات تاریخي دوره مورد بحث و تبیین علل و زمینه هاي رشد و زوال حیات شهري در ري در این ایام از مسائل مهمي است که باید بدان پرداخته مي شد.

مسائل نظري تحقیق

1. بیان موضوع تحقیق

ظهور سلجوقيان در تاريخ ايران ، شرايط نويني در فضاي اجتماعي شهر ري ايجاد نمود كه منجر به سامان يابي مناسبات اجتماعي بر اساس اولويت اعتقادي گرديد و تجليات آن در وقوع تحولات در حيات اجتماعي در پيو ستگي با مناسبات فرهنگي بروز كرد . شهر ري به دليل مجاورت با كانون هاي فعال دعوت اسماعيليه و شيعيان محملي براي انعكاس مناسبات و تحولات فرهنگي آن دوران جامعه ايران در حوزه مسايل مذهبي و تغييرات فرهنگي بود . از سوي ديگر چالش هاي ميان شيعيان (بويژه اسماعيليان) با نمايندگان اهل سنت، وضعيت فرهنگي - اجتماعي خاصي را كه در نواحي مختلف در جريان بود، باز تاب مي داد . شهر ري را مي توان چون نمونه كوچكي از سازگاري ها يا تشعب و تفرق موجود در جهان اسلام در آن دوران در نظر آورد . استقرار گروه هاي مذ هبي متعدد و متنوع در اين شهر ، فضاي حاكم بر جامعه شهري عصر سلجوقي و خوارزمشاهي را در شرايط اضطراب قرار داده و استعداد مناقشات و مجادلات گسترده اجتماعي در ري را تشديد مي كرد ، كه در پاره اي موارد به برخوردهاي شديد و كشت و كشتار در درون شهر مي انجاميد .گاه شدت وقوع اين حوادث تا اندازه اي بود كه صدمات جبران ناپذيري بر بناها و تاسيسات شهري نيز وارد مي آورد وموجب ويراني آنها مي گشت. مناقشات مداوم اجتماعي شهر ري را در قبال حمله مغول خلع سلاح كرد . به هنگام رسيدن مغولان به دروازه هاي ري ، در نتيجه منازعات و رقابت هاي گروه هاي مختلف شهري چنان بلايي بر سر شهر آمده بود كه ويراني ان به دست مغولان زياد دشوار نبود .از اين روست كه مبحث ستيزه هاي اجتماعي گسترده و مستمر بين محله ها و گروه هاي مختلف شهر ري در اين ايام نمونه اي از وضعيت اجتماعي شماري از شهرهاي ايران پيش از حمله

مغول بوده است که متاسفانه تاکنون به این موضوع عنایت کافي مبذول نگردیده است. عدم عنایت به چنین مباحثي سبب گردیده بسیاري از محققان در ارزیابي و تحلیل هجوم مغولان به ایران و فهم تحولات اجتماعي ناشي از آن در جوامع شهري این سرزمین ، دچار قضاوت هاي نادرستي گردند. پژوهش حاضر عهده دار ارزیابي و تحلیل وضعیت اجتماعي - اقتصادي شهر ري از قرون نخستین اسلامي تا مقطع هجوم مغولان مي باشد که بر اساس این بررسي ضمن فهم زمینه هاي اجتماعي - اقتصادي و فرهنگي جریان ها و مناسبات اجتماعي شهر ري در ان ادوار ، علل موجده شکاف ها و ستیزه هاي اجتماعي بین گروه ها و مناسبات شهري ري مورد تحلیل قرار گیرد و در نهایت زمینه هاي انحطاط مناسبات اجتماعي شهر ري در آستانه هجوم مغول تبیین گردد.

۲. سئوالات اصلي تحقیق

با عنایت به مباحث مطروحه پرسش هاي پیش رو عبارتند از :

۱. مناسبات مسلط اجتماعي حاکم بر شهر ري چه تاثیراتي بر فضاي کالبدي شهر و کارکردهاي هر یک از عناصر سازنده آن داشت ؟

۲. مناسبات اجتماعي- اقتصادي شهر ري در دوره سلجوقیان تا هجوم مغولان از چه ویژگیها و مشخصه هایي برخورداربود ؟

۳. زمینه هاي اجتماعي بروز ستیزه هاي شهري (یا شهر- جنگ ها) در ري، که در آستانه هجوم مغولان به اوج خود رسیده بود، چه بودند ؟

۳ . فرضیه هاي تحقیق

۱. با توجه به رشد گرایش های اعتقادي به همراه بروز تعصبات مذهبي در جامعه عصر سلجوقي و خوارزمشاهي و تعدد فرقه هاي مذهبي موجود در شهر ري ، پیروان هر یک از فرق شهر جهت دست یابي به موقعیت مطلوب اجتماعي و برقراري حمایت از نیروهاي خود در برابر رقباء به ایجاد دسته بندي و گروه گرایي روي آوردند . روند تمایز یابي اجتماعي در میان سکنه شهر بر نحوه چیدمان آنها در بافت شهري تاثیر گذار بود و هر یک از گروه هاي مزبور را در بخش هاي خاصي از شهر گرد هم آورد . هر یک از این بخش ها ، از عناصر شهري (مساجد ، مدارس ، محلات و ...) خاص خود برخوردار بود که کارکردهاي هر یک از آنها در جهت منافع فرقه اي و در تقابل با منافع و دیدگاه هاي سایر فرق سامان مي یافت .

۲. ویژگي هاي مناسبات اجتماعي شهر ري در دوره سلجوقیان را در چند محور کلي مي توان دسته بندي نمود :

الف) تاثیر پذیري مناسبات اجتماعي از مجادلات مستمر مذهبي ؛

ب) شهر ري به عنوان کانون مهم فرهنگي و اجتماعي این دوره محل ظهور و آمد و شد نخبگان اجتماعي - فرهنگي بسیاري و جماعات هوادار آنان بوده است. این امر بر روند افزایش یا کاهش میزان جمعیت شهر تاثیرگذار بود ؛

ج) به دلیل اولویت داشتن پیوندهاي فرهنگي در جامعه شهري ري ، مناسبات و روابط اجتماعي اهالي و گروه هاي شهر با یکدیگر و وقوع تحولات اجتماعي در تلازم با مناسبات فرهنگي شکل مي گرفت؛

د) محدودشدن روابط اجتماعي ساکنان شهر به گروه هاي هم مذهب که به مرور زمان به واگرایي هر چه

بيشتر ميان ساكنان شهر و بروز اختلافات و منازعات مي انجاميد.

۳. تاثيرگذاري مناسبات فكري - فرهنگي حاكم بر شهر در روابط اجتماعي گروه هاي شهري سبب مي گرديد روال ها و وضعيت روزمره زندگي مردمان بر اساس ويژگي هاي خاصي استوار گردد كه از آن جمله ساماندهي گروه هاي خويشاوند يا هم مذهب در يک محله يا محلات مجاور يكديگر بود . نهادينه شدن برخي تضادهاي عقيدتي در شكل سامان يابي مردمان در شهر (تفكيک فضاهاي عمومي شهر بر اساس اولويت اعتقادي) سبب مي گرديد بسياري از ستيزهاي اجتماعي از حالت اوليه خود خارج شده و جنبه حيثيتي و هويتي به خود گيرد.

۴. اهداف تحقيق

۱- بررسي و مطالعه وضعيت اجتماعي - اقتصادي شهر ري، به عنوان رويكردي كارآمد براي فهم زمينه هاي تحولات اجتماعي، فرهنگي و سياسي جامعه شهري ايران در دوره پيش از مغول .

۲- بررسي عوامل موثر در انحطاط مناسبات جامعه شهري ري پيش از وقوع حمله مغول ، به عنوان نمونه موردي قابل مقايسه با ساير شهرهاي بزرگ ايران در آن دوران.

۳-. مطالعه وضعيت اجتماعي شهر ري (پيش از آنكه در نتيجه هجوم مغولان موقعيت شهري خود را از دست داده و دچار انحطاط گردد) امكان فهم و ارزيابي درست تر شرايط تحول اجتماعي در ايران را فراهم مي آورد.

۵. ضرورت تحقيق

۱- ضرورت توجه به تاريخ محلي به عنوان زمينه اي مهم براي فهم تاريخ جامعه ايران در يک دوره تاريخي.

۲- ضرورت توجه به تاريخ اجتماعي شهر ري به عنوان شيوه اي خرده نگر در بررسي تاريخ تحولات اجتماعي ايران

۳- ضرورت مطالعه و ارزيابي الگوي تغييرات اجتماعي جامعه شهري ايران در شرايط وقوع تهاجم خارجي

۶ . قلمرو موضوعي تحقيق

قلمرو موضوعي تحقيق شامل مطالعه و بررسي اوضاع و شرايط اجتماعي شهر ري ، در گستره جغرافياي تاريخي اين شهر در سده هاي ميانه مي شود.

۷. قلمرو زماني تحقيق

محدوده زماني تحقيق از آستانه تشكيل حكومت سلجوقي در ايران وانتخاب شهر ري به عنوان پايتختي در سال ۴۳۴ هـ . ق ، تا هجوم مغولان به اين شهر وتخريب وسيع آن در سال ۶۱۷ هـ . ق را در بر مي گيرد.

۸. قلمرو مكاني تحقيق

در بررسي منابع ومآخذ موجود، ري در دو گستره متفاوت خود را نشان مي دهد :

اول، ري سرزمين يا ايالتي به حساب مي آمده كه شامل استان تهران امروزي و شهرهاي ديگر از استانهاي همجوار از جمله ساوه، سمنان و قم و.. مي شد. اين امر با توجه به اين كه مرزبندي هاي جغرافيايي ايالت ري در اثر تغييرات سياسي و يا تحول در قدرت حكام محلي تغيير پيدا مي كرد، تعيين حدود اين ايالت در ادوار مختلف تاريخي را با دشواري هايي همراه مي سازد.

دوم ؛ فقط شهر ري را مد نظر قرار مي دهد.با توجه به گستردگي و ابهاماتي كه در مورد حوزه جغرافيايي ري در برداشت اول وجود دارد و نيز و نوسانات مكرر در تقسيم بندي جغرافيايي ري كه تشخيص دقيق محدوده آن را در ادوار مختلف تاريخي دشوار مي نمايد، لذا در اين رساله برداشت دوم مورد نظر مي باشد . البته ناگفته پيداست كه محدوده كردن حوزه جغرافيايي موضوع به شهر ري سبب مي گردد تمركزبيشتري در بحث به وجود آمده و در نهايت نتايج دقيق تري بدست آيد .

۹. سوابق و پيشينه تحقيق

بر اساس اطلاعاتي كه نگارنده دارد در زمينه اوضاع اجتماعي شهر ري در دوره مورد بحث ، تحقيق و پژوهشي به شكل مستقل و جداگانه صورت نگرفته است . اگر چه در برخي كتب به طور پراكنده برخي رويدادهاي سياسي ، جغرافيائي و مذهبي ري مطرح گرديده است .در ادامه اشاره اي در خصوص سوابق پژوهش هايي كه تاكنون در مورد تاريخ ري انجام شده است ، بدست داه مي شود .

در اثر ارزشمند "ري باستان" [۱] تأليف دكتر حسين كريمان مطالبي در باب تاريخ ،جغرافيا و وضعيت مذهبي ري از عهد باستان تا هجوم مغولان ارائه شده است . از منظر موضوع مورد مطالعه اين رساله ، آن بخش از كتاب كه به مسايل مذهبي شهر ري اشاره دارد ، حاوي جمع آوري درخوري از داده ها ي موجود در منابع و مآخذ بسيار مفصل است كه گاه با تاملات درخور اعتناي اين محقق ارجمند توام است . اگر چه اين كوشش پاسخگوي

[۱]) كريمان، حسين ، **ري باستان** ؛ ۲ ج ، تهران، انجمن آثار ملي، ۱۳۴۵ .